

KS. WŁADYSŁAW WŁAŻŁAK

Z DZIEJÓW ORGANIZACJI SĄDOWNICTWA KOŚCIELNEGO NA TERYTORIUM ARCHIDIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ

UWAGI WSTĘPNE

Utworzona 25 marca 1992 r. na mocy bulli pap. Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae populus* archidiecezja częstochowska funkcjonowała na bazie wcześniej działającej diecezji częstochowskiej¹. Po ustanowieniu stolicy metropolitalnej w Częstochowie znaczna część dotychczasowej diecezji częstochowskiej przeszła pod zarząd nowo erygowanych ośrodków władzy biskupiej – w Gliwicach, Kaliszu i Sosnowcu. Od tego momentu archidiecezja kształtem przypomina trójkąt, który opiera się w południowej części o Zawiercie, zaś na północy stanowią go dwa ośrodki duszpasterskie – Wieluń i Lubień². Granica zachodnia archidiecezji przebiega pomiędzy Wieluniem a Zawierciem i usytuowana jest w pobliżu: Ostrówka, Łyskorni, Skomlina, Praszki, Starokrzepic, Przystajni, Konopisk, Starczy, Koziegłów, Winowna i Poręby.

Ks. dr WŁADYSŁAW WŁAŻŁAK – adiunkt Katedry Prawa Międzynarodowego Wydziału Prawno-Administracyjnego Akademii Polonijnej w Częstochowie; adres do korespondencji: ul. Św. Barbary 42, 42-200 Częstochowa.

¹ *Bulla pap. Jana Pawła II „Totus Tuus Poloniae populus”*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” 66(1992), s. 82 (dalej: WACz); J. Z w i ą z e k, *Przynależność kościelna pogranicza Wielko- i Małopolski ze Śląskiem*, „Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Częstochowie” 2(1994), s. 96.

² W momencie ustanowienia archidiecezja liczyła 924 130 wiernych. Terytorium jej wynosiło 6 925 km², na którym było zlokalizowanych 281 ośrodków duszpasterskich – J. M i e l c z a r e k, *Diecezja (1925 r.) – archidiecezja (1992 r.) częstochowska (rys historyczno-statystyczny)*, WACz 67(1993), s. 154; *Kalendarium ważniejszych wydarzeń w dziejach Kościoła częstochowskiego*, w: *Archidiecezja Częstochowska. Katalog*, red. M. Mikołajczyk, J. Mielczarek, Częstochowa 2000, s. 51.

Granica wschodnia rozciąga się pomiędzy Lubieniem a Zawierciem i przebiega obok: Ręczna, Bąkowej Góry, Krzętowa, Maluszyna, Przyrowa, Niegowej i Włodowic. Północna granica archidiecezji przechodzi pomiędzy Wielunem a Lubieniem. Stanowią ją następujące ośrodki parafialne: Konopnica, Osjaków, Rząśnia, Kleszczów, Bogdanów, Wola Krzysztoporska i Rozprza. Tak uformowana archidiecezja częstochowska w 1992 r. podzielona była na 31 dekanatów³. Ponadto posiadała wcześniej ukształtowane instytucje diecezjalne, w tym Sąd Biskupi, który został przemianowany wraz z powstaniem metropolii częstochowskiej na Sąd Metropolitalny.

Nim jednak doszło do powstania częstochowskiej prowincji kościelnej, od początku istnienia chrześcijaństwa na tych ziemiach terytoriom to podlegało różnym ośrodkom władzy diecezjalnej, a co z tym się wiąże – sądownictwa kościelnego. Wyróżnia się trzy zasadnicze okresy, w których reorganizowano na wspomnianym obszarze struktury sądownictwa kościelnego. Pierwszy okres dotyczy rzeczypospolitej szlacheckiej, kiedy uformował się urząd stałego sędziego biskupiego, zwanego oficjałem⁴. Do istotnych zmian w organizacji oficjالاتów doszło po zagarnięciu tych ziem przez zaborców, pragnących zatrzeć wszelkie ślady polskości w strukturach Kościoła katolickiego. Wreszcie ostatni okres znamionują przemiany polityczne w Europie po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości oczywistym stała się potrzeba reorganizacji struktur administracyjnych Kościoła katolickiego, który w dotychczasowym ustroju terytorialnym nie mógł wypełniać właściwie swoich funkcji. Należy jednak zauważyć, iż pod koniec 1918 r. na mocy nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego doszło do istotnych zmian w sądownictwie kościelnym, kiedy to powstały sądy biskupie. Tym samym oddzielono władzę administracyjną od sądowniczej – pierwszą sprawował wikariusz generalny, drugą zaś oficjał⁵.

³ *Kościół rzymskokatolicki w Polsce. Podział terytorialny – aktualność 1999*, Sopot 1999; W. W ł a ż ł a k, *Z dziejów przynależności państwowej i kościelnej terytorium diecezji częstochowskiej*, „Zeszyt Naukowy Wydziału Administracyjno-Prawnego AP w Częstochowie” 1(2001), s. 29 n.

⁴ A. V e t u l a n i, *Początki oficjالاتu biskupiego w Polsce*, „Nowa Polonia Sacra” 3(1939), s. 1-7; t e n ż e, *Die Einführung der Offiziale in Polen*, „Collectanea Theologica” 15(1934), s. 277-322.

⁵ Najstarsze archiwa oficjالاتów biskupich w Polsce, a raczej ich urzędów, zwanych konsystorzami, zarówno generalnych, jak i okręgowych (foralnych), działały od XIV w. – S. L i b r o w s k i, *Źródła do wewnętrznych dziejów Kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 7(1963), s. 84 (dalej: ABMK).

W OKRESIE STAROPOLSKIM

W przeszłości terytorium archidiecezji częstochowskiej wchodziło w skład trzech diecezji. W ramach tychże diecezji na wspomnianym obszarze organizowano sądownictwo kościelne. Do momentu rozbiorów Polski północna część przyszłej archidiecezji częstochowskiej leżała na południowych krańcach archidiecezji gnieźnieńskiej. Ośrodkami lokalnej władzy kościelnej na tym terytorium archidiecezji były dwa archidiakonaty – uniejowski i wieluński. Do tego pierwszego przynależała część dekanatu tuszyńskiego oraz dekanat brzeźnicki, z którego obszaru w późniejszym okresie wydzielono dekanat radomszczański⁶. Druga siedziba archidiakonatu mieściła się w Rudzie, z czasem jednak została przeniesiona do lepiej usytuowanego Wielunia. Archidiakonaty wieluński podzielony był na trzy dekanaty: krzepicki, rudzki i wieruszowski⁷.

Powyższa organizacja archidiakonatów w ramach struktur władzy kościelnej z czasem przestała odpowiadać potrzebom sądowniczym archidiecezji gnieźnieńskiej. Dlatego zostały utworzone okręgi sądownictwa kościelnego, zwane oficjalatami, których terytoria zazwyczaj pokrywały się z obszarami archidiakonatów, a archidiakon przeważnie był oficjałem. Po pewnym czasie urzędy te rozdzielono, gdyż w ramach jednego archidiakonatu działało więcej konsystorz⁸. Niestety, przekonanie to nie znalazło potwierdzenia w przypadku Konsystorza Foralnego Wieluńskiego, którego jurysdykcja przekraczała granice archidiakonatu wieluńskiego. Oficjałowie wieluńscy często zajmowali się sprawami sądowymi z pobliskiego archidiakonatu uniejowskiego⁹. Nie tylko konsystorz wieluński przejmował sprawy sądowe z południowych krańców oficjalu uniejowskiego. Było tak również w przypadku Konsystorza Foralnego Kurzelowskiego¹⁰, do którego podobnie jak do konsystorza w Wieluniu było znacznie bliżej aniżeli do Uniejowa leżącego w północnych krań-

⁶ B. K u m o r, *Archidiecezja gnieźnieńska, II. Organizacja terytorialna, 2. Archidiakonaty i oficjalaty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. V, Lublin 1989, kol. 1181.

⁷ W. P a t y k i e w i c z, *Archidiakonaty wieluński*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 32(1958), s. 28-29 (dalej: CzWD).

⁸ A. V e t u l a n i, *Prawne stanowisko oficjałów biskupich w Polsce w XV stuleciu. Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 474-476.

⁹ B. U l a n o w s k i, *Acta capitulorum nec non iudicorum ecclesiasticorum*, t. II, Kraków 1902, nr 484, 846, 870.

¹⁰ J. W i ś n i e w s k i, *Opis historyczny kościołów we włoszczowskim, Mariówka Opoczyńska 1932*, s. 295; W. P a t y k i e w i c z, *Późniejsze oficjalaty gnieźnieńskie*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 5(1958), z. 4, s. 120-121.

cach archidiakonatu. Zapewne pod wpływem tych doraźnych rozwiązań zdecydowano się ustanowić jeszcze jeden ośrodek sądownictwa kościelnego na południowych krańcach oficjalatu uniejowskiego. Nowy konsystorz okręgowy został erygowany w Radomsku w połowie XVII w. i obejmował swym zasięgiem dwa dekanaty: brzeźnicki i radomszczański¹¹. Obydwa konsystorze – radomszczański i wieluński przetrwały do upadku I Rzeczypospolitej. Należy jeszcze nadmienić, iż wspomniane oficjalaty okręgowe początkowo podlegały władzy oficjała generalnego gnieźnieńskiego, jednak z czasem na terytorium archidiecezji działały dwa konsystorze generalne. Konsystorz Generalny Łowicki powstał, zdaniem niektórych, już w XVII w., jednak bardziej prawdopodobne wydaje się, iż erygowano go w związku z powstaniem sufraganii okręgowej w Łowiczu w 1781 r.¹² Po rozgraniczeniu kompetencji obydwu konsystorzy generalnych oficjalaty radomszczański i wieluński zostały podane władzy oficjała generalnego łowickiego¹³.

W podobny sposób kształtowały się dzieje sądownictwa kościelnego w okresie staropolskim w pozostałej części terytorium przyszłej archidiecezji częstochowskiej. Obszar ten od samego początku podlegał władzy biskupa krakowskiego. Istniał tutaj dekanat irządzki, a później lelowski, z którego zaledwie kilka parafii z okolic Częstochowy i Kłobucka wchodziło w krąg naszych zainteresowań. Z dekanatem lelowskim związane było funkcjonowanie oficjalatu okręgowego o tej samej nazwie, co jednak nie zostało dotychczas szerzej omówione w literaturze historycznej. Ostatnie wzmianki o działalności konsystorza lelowskiego datowane były na 1568 r.¹⁴ Później urząd oficjała został przeniesiony z Lelowa do pobliskiej Pilicy, co należy przypisać

¹¹ A. T r e p k a, *Organizacja i działalność konsystorza foralnego w Radomsku w XVIII wieku*, CzWD 38(1964), s. 141-142.

¹² Z. S k i e ł c z y Ń s k i, *Oficjalat i Konsystorz Generalny w Łowiczu*. „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej” 55(1973), s. 161-165 (dalej: WAW); B. K u m o r, *Repetitorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, ABMK 28(1974), s. 53.

¹³ Świadczy o tym choćby zapis z 1724 r. odnośnie do poświęcenia kamienia węgielnego pod kościół w Mykanowie, na które oficjał łowicki udzielił zgody oficjałowi radomszczańskiemu: „Archivum ecclesiae tam Mykanoviensis quam Czykarczoviensis, in quo omnia Jura Munimenta Inventaria tam Sacra Suppellectilis, guam profana reperintur per me Reverendum Andream Franciscum Banaszewicz Ejusdem Ecclesia Curatum anno Domini 1760. Comparatum”, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej sygn. II 425 (dalej: AACz): Opisanie kościoła parafialnego mykanowskiego starego i nowego z 1725 r., s. 2.

¹⁴ B. K u m o r, *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim nr 2*, ABMK 13(1966), s. 177; P. H e m p e r e k, *Oficjalaty okręgowe w Polsce*, RTK 18(1971), z. 5, s. 59.

erygowaniu w tej miejscowości prepozytury¹⁵. Każdorazowo prepozyt pilicki był oficjałem, któremu podlegał także dekanat lelowski. Konsystorz Foralny Pilicki został zlikwidowany wraz z przejęciem tych ziem przez władze zaborcze. Ostatni oficjał pilicki został wspomniany w 1784 r. z racji wizytacji parafii Koziegłowy¹⁶. Przez cały ten czas Konsystorz Okręgowy w Lelowie, a później w Pilicy podlegał władzy Konsystorza Generalnego Krakowskiego.

Temuż konsystorzowi podlegały dwie inne parafie – Koziegłowy i Koziegłówki, które wchodziły w skład dekanatu bytomskiego z czasem nazywanego „decanatus Bytomiensis seu Severieniensis”¹⁷. Pod koniec XVI w. wzmiankowano pierwszy raz oficjałat okręgowy w Bytomiu, który zaprzestał działalności na początku XVIII stulecia¹⁸. Zapewne od tego momentu władzę sądowniczą na tym terytorium sprawował oficjał generalny krakowski. Jednak ze względu na zbyt dużą odległość bezpośrednio nie wykonywał on czynności oficjałskich, lecz zlecił sprawowanie tej funkcji szefowi pobliskiego konsystorza pilickiego. Zachował się przekaz na ten temat odnośnie do ks. Antoniego Franciszka Dunin Kozickiego prepozyta i oficjała pilickiego, delegata biskupiego, wizytatora generalnego, który w 1784 r. wizytował parafię Koziegłowy¹⁹.

Nieco inaczej wyglądała sprawa podległości sądownictwu kościelnemu parafii Starokrzepice. Była to jedyna parafia, która przynależała później do archidiecezji częstochowskiej, w okresie staropolskim zaś wchodziła w skład diecezji wrocławskiej. Początkowo funkcjonowała w ramach archiprezbiteratu oleskiego w archidiaconacie opolskim. Na przełomie XVIII w. włączono ją do archiprezbiteratu Gorzów Śląski, jednak zmiana ta okazała się nietrwała, gdyż niebawem powróciła do archiprezbiteratu oleskiego. Te przemiany początkowo nie miały większego znaczenia w związku z sądownictwem kościel-

¹⁵ J. R z e p a, *Organizacja terytorialna sądownictwa kościelnego w diecezji krakowskiej do pierwszego rozbioru Polski*, RTK 4(1957), z. 3, s. 100.

¹⁶ Inwentarz parafii Koziegłowy. AACz sygn. II 447: Dekret reformacyjny z I XII 1784 r. wydany w Pilicy przez Antoniego Franciszka Dunin Kozickiego prepozyta i oficjała pilickiego delegata biskupiego, wizytatora generalnego, s. 109-113.

¹⁷ *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskupa krakowskiego*, wyd. M. Wojtas, Katowice 1938, s. 25.

¹⁸ W. M ü l l e r, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII-XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 13(1965), z. 2, s. 86; R z e p a, dz. cyt., s. 100.

¹⁹ J. K r a c i k, *Parafie księstwa siewierskiego w dobie baroku i katolicyzmu oświeconego*, w: *Siewierz – Czeladź – Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego*, red. F. Kiryk, Katowice 1994, s. 543.

nym, gdyż jurysdykcję nad Starokrzepicami miał archidiakon opolski. Pod koniec XIV w. utracił on swoją władzę sądowniczą na rzecz biskupa wrocławskiego i jego oficjała. Z czasem jednak obowiązki sędziego biskupiego przejął specjalny duchowny, zwany komisarzem. Rezydował on w Opolu i jemu właśnie podlegała parafia Starokrzepice²⁰. Ten stan utrzymał się do końca omawianego okresu.

W LATACH NIEWOLI NARODOWEJ

Do istotnych zmian w organizacji terytorialnej sądownictwa kościelnego doszło w czasie niewoli narodowej. Przemiany te zaszły wraz z upadkiem Rzeczypospolitej, a w kolejnych latach były konsekwencją wojen napoleońskich. Obszar przyszłej archidiecezji częstochowskiej podobnie jak w okresie staropolskim znów znalazł się w newralgicznym punkcie. Tym razem w miejscu tym dochodziło do ciągłych zmian granic politycznych. Wraz ze zmianami na mapie politycznej nowe władze dożyły do trwałych uregulowań w administracji terytorialnej Kościoła katolickiego.

Zaraz po trzecim rozbiórce Polski władze pruskie zlikwidowały konsystorze okręgowe na północnych obszarach omawianego terytorium. Stało się tak w przypadku Konsystorza Okręgowego w Radomsku, który już nigdy nie wznowił swojej działalności. Podobnie było z Konsystorzem Okręgowym w Wieluniu, na temat którego wiadomości były sprzeczne. Zdaniem jednych zlikwidowano go pod koniec XVIII stulecia, natomiast inni podają, iż uległ on likwidacji w 1815 r. Wtedy to miał być zniesiony oficjaliał generalny w Łowiczu. Kilka dni wcześniej arcybiskup gnieźnieński Ignacy Raczyński utworzył „administrację generalną części archidiecezji gnieźnieńskiej objętej granicami Królestwa Polskiego”²¹, w skład której weszło również wspomniane terytorium. Jednak przez cały ten czas nad tymi terenami władzę

²⁰ J. J u n g n i t z, *Visitationsberchte der dioecese Breslau, Archidiakoniat Oppeln*, Breslau 1904, s. 50, 334-335; W. U r b a n, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Warszawa 1959, s. 75; B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK 23(1971), s. 387; S. L i t a k, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1980, s. 366. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce, t. 4.

²¹ B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK 20(1970), s. 354-355; Z. S k i e ł c z y Ń s k i, *Archidiecezja warszawska w latach 1818-1830*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, red. E. H. Wyczawski, t. IV, Warszawa 1978, s. 56-57.

sądowniczą sprawował Konsystorz Generalny Łowicki, o czym świadczą liczne dokumenty z oficjalnym nadrukiem wspomnianego konsystorza, przechowywane w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej²². Pisma wysyłane z konsystorza łowickiego posiadały pieczęć i podpis miejscowego oficjale, mimo iż administratorem tej części archidiecezji gnieźnieńskiej był ks. Andrzej Wołłowicz, archidiakon warszawski²³. Niebawem został on administratorem diecezji włocławskiej, która otrzymała nowe granice i objęła swoim zasięgiem terytorium wieluńskie i radomszczańskie. Diecezję kujawsko-kaliską, bo taką od tej pory nosiła nazwę, biskup nominat Wołłowicz objął pod koniec 1818 r., a już 1 stycznia 1819 r. unormował struktury terytorialne sądownictwa kościelnego na tym obszarze. Potwierdził istnienie Konsystorza Okręgowego w Wieluniu w dawnych granicach i równocześnie erygował nowy Konsystorz Okręgowy w Piotrkowie Trybunalskim, który objął swoim zasięgiem m.in. dekanat brzeźnicki i radomszczański oraz parafie z byłej diecezji krakowskiej²⁴. Zanim jednak będziemy kontynuować omawianie dziejów sądownictwa kościelnego na tym terytorium w latach niewoli narodowej, przedstawimy historię wspomnianych parafii z diecezji krakowskiej.

Wraz ze zmianami politycznymi władze zaborcze dążyły to zatarcia wszelkich śladów struktur kościelnych z minionego okresu. Po drugim i trzecim rozbiore Polski okolice Częstochowy i Koziegłówek weszły w skład państwa pruskiego. Jeszcze przed tymi wydarzeniami w 1791 r. biskup krakowski utworzył dekanat częstochowski. Pozostałe parafie z omawianego terytorium pozostały w dekanacie lelowskim, przemianowanym później na pilicki, oraz w nowo utworzonym dekanacie siewierskim²⁵. Dla zapewnienia opieki nad tymi parafiami, które były oddzielone kordonem granicznym, biskup krakowski mianował oficjałem dziekana bytomskiego ks. Franciszka Pawła Bartuzela. Niestety, tego rozwiązania nie poparły władze pruskie, dlatego

²² Processus decanatus Brzeznicensis 1811-1816, AACz sygn. II 221; W. W l a ż l a k, *Przeszłość sądownictwa kościelnego na terytorium oficjalu okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Zeszyt Naukowy Wydziału Administracyjno-Prawnego AP w Częstochowie” 1(2001), s. 18-19.

²³ Z. S k i e ł c z y Ń s k i, *Andrzej Wołłowicz archidiakon warszawski, administrator terenów przyszłej archidiecezji warszawskiej (1815-1818)*, WAW 56(1974), s. 154-157.

²⁴ Rozporządzenia władz diecezjalnych, AACz sygn. III 416: Pismo Andrzeja Bogorii Wołłowicza nominata biskupa i administratora diecezji kaliskiej, orderów Orła Białego, świętego Aleksandra Newskiego i świętego Stanisława kawaler. W Warszawie dnia 1 stycznia 1819 roku, s. 81-84.

²⁵ J. J a n c z a k, *Ziemia siewierska w okresie pruskim (1795-1806/1807)*, w: *Siewierz – Czeladź – Koziegłowy*, s. 619-620; K r a c i k, dz. cyt., s. 543.

oficjał biskupi ustąpił z zajmowanego stanowiska. Równocześnie opiekę nad tymi terenami przejął biskup wrocławski, który w 1799 r. erygował Komisarjat Siewierski na prawach oficjalatu okręgowego. Komisarzem biskupim został ks. dr Marcin Siemieński proboszcz parafii Kozięgłówki. W rok później tereny te zostały formalnie włączone do diecezji wrocławskiej, jednak stan ten okazał się nietrwały, gdyż w 1811 r. biskup Józef Chrystian Hohenlohe przekazał władzę nad tym obszarem biskupowi krakowskiemu Andrzejowi Rawie Gawrońskiemu²⁶. W tym też czasie utracił swoją władzę ks. Siemieński, zaś sprawy sądownictwa kościelnego podlegały bezpośrednio oficjałowi generalnemu krakowskiemu. Świadczy o tym obfita korespondencja przesłana do dziekana częstochowskiego. Ostatnie pismo z konsystorza krakowskiego wysłane do dziekana częstochowskiego miało datę 12 marca 1819 r. i zawierało podziękowanie za dotychczasową współpracę²⁷. Mimo iż kilka miesięcy wcześniej nastąpiły zmiany w organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim, to faktycznie dopiero na początku 1819 r. władza diecezjalna uregulowała ustrój sądownictwa kościelnego na tym obszarze.

O fakcie ustanowienia Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego, który obejmował znaczną część obszaru późniejszej archidiecezji, duchowni i wierni dowiedzieli się z listu pasterskiego administratora diecezji kujawsko-kaliskiej z 1 stycznia 1819 r. Jednak właściwe dyspozycje w tej sprawie zostały wydane 10 lutego tr. w liście do pierwszego oficjała piotrkowskiego ks. Mikołaja Lefranca. Początkowo terytorium oficjalatu piotrkowskiego na omawianym obszarze obejmowało cztery dekanaty: brzeźnicki, częstochowski, (część tuszyńskiego) i radomszczański. W sierpniu 1819 r. dekanaty te otrzymały nowe granice, zaś z części terytorium dekanatu tuszyńskiego utworzono dekanat piotrkowski. Nie było to ostateczne rozwiązanie, gdyż w 1823 r. biskup wrocławski Józef Koźmian zlikwidował Konsystorz Foralny Wieluński, a dwa z podległych mu dekanatów: krzepicki i wieluński włączył do oficjalatu

²⁶ B. K u m o r, *Brewe papieskie włączające Nowy Śląsk do diecezji wrocławskiej*, ABMK 16(1968), s. 311-314; t e n ż e, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 183-184, 509; F. M a r o ń, *Proces kształtowania wschodniej granicy biskupstwa wrocławskiego na tle wydarzeń politycznych przelotu XVIII i XIX wieku. Przyczynek do genezy bulli „De salute animarum”, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”* 4(1971), s. 424.

²⁷ Akta dziekana częstochowskiego z okresu diecezji krakowskiej i kujawsko-kaliskiej 1816-1819, AACz sygn. II 260: Pismo Konsystorza Generalnego Krakowskiego z dnia 12 III 1819 r., k. 46.

piotrkwskiego. Stan ten utrzymywał się do czasu represji carskich po powstaniu styczniowym, kiedy zreorganizowano sieć dekanalną. Od 1868 r. na tej części omawianego terytorium funkcjonował dekanat częstochowski i noworadomski oraz kilka parafii w dekanacie piotrkwskim. Dekanat wieluński wszedł w skład oficjalatu kaliskiego. W ostatnim roku istnienia oficjalatów, pod koniec pierwszej wojny światowej, biskup włocławski Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki utworzył nowe dekanaty, jednak granice wspomnianych oficjalatów nie uległy zmianie²⁸.

Początkowo obsada personalna konsystorza piotrkwskiego i wieluńskiego składała się z oficjała i surogata. Dopiero w późniejszych latach oficjał piotrkwski otrzymał do pomocy asesora i notariusza. W drugiej połowie XIX w. pracę w konsystorzu rozpoczął obrońca węzła małżeńskiego. W tym czasie konsystorz piotrkwski podlegał Konsystorzowi Generalnemu Włocławskiemu, gdyż konsystorz kaliski, do którego wcześniej przynależał, w 1885 r. otrzymał tylko prawa konsystorza okręgowego. Od pierwszych lat istnienia konsystorza piotrkwskiego jego siedziba mieściła się w Kamieńsku, gdzie miał beneficjum pierwszy oficjał. W 1847 r. jego następcą został ks. Andrzej Mulzow, który rezydował w Łasku²⁹. Od tego momentu w tej miejscowości była kancelaria konsystorska. Po śmierci drugiego oficjała nowym oficjałem konsystorza został dotychczasowy surogat ks. Paweł Świątkowski, który był proboszczem piotrkwskim. Zapewne dlatego administrator diecezji kujawsko-kaliskiej ks. Michał Marszewski przeniósł siedzibę konsystorza z Łasku do Piotrkowa Trybunalskiego³⁰. Następcy ks. Świątkowskiego, pomimo iż nie wszyscy byli proboszczami piotrkwskimi, to jednak bez wyjątku w tym mieście utrzymywali kancelarię konsystorską. Należy nadmienić, iż wielu innych pracowników konsystorza pracowało w duszpasterstwie parafialnym na terenie Piotrkowa Trybunalskiego lub posiadało beneficja kościelne w pobliżu tej miejscowości³¹. Ten sposób angażowania pracowników konsystorza wynikał zapewne z tego, iż fundusz państwowy na utrzymanie tej instytucji był ciągle niewystarczający.

²⁸ W. W l a ź l a k, *Organizacja oficjalatu foralnego piotrkwskiego w latach 1819-1918*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 28(2000), s. 287-293.

²⁹ *Ksiądz Andrzej Mulzow*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 29(1855), s. 42-44.

³⁰ Księga reskryptów dekanatu wieluńskiego, AACz sygn. II 403: Pismo administratora diecezji kujawsko-kaliskiej ks. Michała Marszewskiego do dziekana dekanatu wieluńskiego z 18 I 1856 r., k. 145.

³¹ W l a ź l a k, *Organizacja oficjalatu foralnego piotrkwskiego*, s. 303-307.

W podobny sposób był rozwiązywany problem funkcjonowania konsystorza obsługującego resztę parafii na omawianym terytorium w okresie niewoli narodowej. Chodziło o ośrodki duszpasterskie, które pozostały przy diecezji krakowskiej z dawnego Komisarjatu Siewierskiego po 1818 r. Było to kilkanaście parafii leżących na terenie trójkąta: Olsztyn, Koziegłowy i Kromotów³². Podlegały one początkowo Konsystorzowi Okręgowemu w Kielcach, który z czasem otrzymał uprawnienia konsystorza generalnego. Było to związane z przemianami zachodzącymi w strukturach administracji diecezjalnej na tych terenach³³. Taki stan sadownictwa kościelnego na tym obszarze utrzymał się do 1925 r., kiedy parafie zlokalizowane w tej części diecezji kieleckiej weszły w skład nowo powstałej diecezji częstochowskiej.

Nim jednak Częstochowa stała się stolicą nowego biskupstwa, w mieście tym rezydował od 1918 r. wikariusz generalny i wiceoficjał Sądu Biskupiego. Był nim biskup pomocniczy diecezji kujawsko-kaliskiej Władysław Krynicki. Kierował on Trybunałem Pomocniczym w Częstochowie, który nazywano też Okręgowym Sądem Kościelnym. Działał on na bazie funkcjonującego wcześniej na tym terytorium oficjalu okręgowego piotrkowskiego, który został zlikwidowany na podstawie nowych przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego. Oddzielono wtedy sprawy administracyjne od sądowniczych – pierwszymi kierowała Kuria Diecezjalna, zaś drugimi Sąd Biskupi. Częstochowski Sąd Okręgowy podlegał Trybunałowi Generalnemu we Włocławku³⁴. Został on utworzony dla południowych obszarów diecezji włocławskiej, które w kilka lat później weszły w skład diecezji częstochowskiej.

W DIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ

W wyniku reorganizacji struktur administracji kościelnej w Polsce 28 października 1925 r. została utworzona diecezja częstochowska. Już na początku

³² *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864*, wybór źródeł opr. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 275.

³³ *Synodus dioeciesana Kielcensis 1927*, Kielce [1927], s. 7-8; B. K u m o r, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przeszołość” 17(1963), s. 214-226; D. O l - s z e w s k i, *Życie religijne w diecezji kieleckiej w XIX wieku*, „Nasza Przeszołość” 57(1982), s. 119-120.

³⁴ *Rozporządzenia diecezjalne. 1. Nominacja wikariuszów generalnych. 2. Nominacja wiceoficjałów Sądu Biskupiego. 3. Kuria Biskupia Diecezjalna. 4. Sąd Biskupi*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 12(1918), s. 331-334.

następnego roku biskup częstochowski Teodor Kubina zorganizował Sąd Biskupi. Pierwszym oficjałem został ks. Marian Nassalski. Współpracowało z nim kilku sędziów prosynodalnych, obrońca węzła małżeńskiego, promotor sprawiedliwości i notariusz. W kilka lat później w Sądzie Biskupim rozpoczął pracę wiceoficjał, którym został ks. Władysław Gacek. W 1937 r. po ustąpieniu ks. Nassalskiego nowym oficjałem został ks. Alojzy Jatowtt³⁵. W okresie okupacji hitlerowskiej wystąpiły utrudnienia w działalności Sądu Biskupiego w Częstochowie. Brak było zupełnego kontaktu z Warthegau, gdzie Niemcy zamknęły prawie wszystkie kościoły. Nieco lepsza łączność była z parafiami prowincji górnośląskiej. Po zakończeniu działań wojennych najwięcej spraw sądowych dotyczyło nieważności małżeństwa³⁶.

W nowej rzeczywistości społeczno-politycznej Polski w okresie powojennym doszło do ingerencji władz państwowych w działalność Sądu Biskupiego. W 1953 r. pod naciskiem władz komunistycznych ze stanowiska oficjała musiał ustąpić ks. Jatowtt. Na jego miejsce został mianowany ks. Walenty Patykiewicz, jednak już po dwóch latach urząd ten przejął ponownie poprzedni oficjał. Nowy biskup częstochowski Zdzisław Goliński w 1954 r. zwołał pierwszy synod diecezjalny. Zostali wyznaczeni sędziowie synodalni, nowi obrońcy węzła małżeńskiego, promotor sprawiedliwości i notariusz³⁷.

Kolejne zmiany w składzie personalnym Sądu Biskupiego nastąpiły podczas działalności trzeciego biskupa częstochowskiego Stefana Bareły, który dotychczasowego oficjała mianował wikariuszem generalnym, zaś w jego miejsce nominację otrzymał ks. Franciszek Musiel. Był on jednak pełniącym obowiązki oficjała, zaś w 1962 r. został ostatecznie wiceoficjałem. W 1965 r. pracami Sądu kierował ks. Jan Walicki, który w dwa lata później otrzymał nominację na urząd oficjała. W tym czasie nastąpiły liczne zmiany personalne, powołani zostali m.in. audytorowie sądu³⁸. Po śmierci ks. Walickiego

³⁵ J. Z w i ą z e k, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 92-99.

³⁶ J. K u b i c a, *Katolicki kościół parafialny dla Polaków powiatu wieluńskiego w Rudzie. Dzieje pracy duszpasterskiej pod okupacją niemiecką od 18 X 1941 r. do 18 I 1945 r.*, „Wiadomości Diecezjalne” 24-31(1957), s. 162-165; A. J a t o w t t, *Organizacja i działalność Sądu Biskupiego w Częstochowie*, „Wiadomości Diecezjalne” 24-31(1957), s. 340; C. T o m c z y k, *Diecezja częstochowska w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, s. 268 n.

³⁷ W. W ł a ź ł a k, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie działalności biskupa Zdzisława Golińskiego (1951-1963)*, Kraków 2000, s. 164.

³⁸ K. K o ś c i ó w, *Sąd Biskupi diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 2(1974), s. 147-148.

nowym oficjałem został ks. Zdzisław Wajzner, a wiceoficjałem mianowano ks. Krzysztofa Skubałę³⁹. W związku z utworzeniem metropolii częstochowskiej powstał Sąd Metropolitalny, jednak ta tematyka wykracza już poza zakres tegoż artykułu.

ZAKOŃCZENIE

Obszary przyszłej archidiecezji częstochowskiej wchodziły w skład archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji krakowskiej i diecezji wrocławskiej. Na terytorium tym istniały następujące konsystorze okręgowe: bytomski, lelowski, pilicki, kurzelowski, opolski, radomszczański, wieluński i uniejowski. Po upadku Polski zostały one zlikwidowane, a ich funkcje przejęły konsystorze generalne: krakowski i łowicki oraz istniejący zaledwie kilkanaście lat Komisarjat Siewierski. Po likwidacji tego ostatniego terytorium dotychczas mu podległe stanowiło strefę wpływów Konsystorza Okręgowego Kieleckiego, który po pewnym czasie otrzymał uprawnienia konsystorza generalnego. Na szczególną uwagę zasługuje Konsystorz Foralny Piotrkowski, który jako jeden z niewielu na byłych ziemiach polskich przetrwał cały okres zaborczy. Na jego bazie terytorialnej erygowano Trybunał Pomocniczy w Częstochowie. Niebawem Trybunał ten w związku z utworzeniem diecezji częstochowskiej został przekształcony w Sąd Biskupi. Po ustanowieniu Częstochowy siedzibą metropolity miasto to wzbogaciło się o Sąd Kościelny drugiej instancji.

³⁹ M. S z c z e p a ń s k i, *Działalność Sądu Biskupiego diecezji częstochowskiej w latach 1974-1998*, w: *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięćciolecie Kościoła częstochowskiego*, Częstochowa 2000, s. 154-155.

ON THE HISTORY OF THE ORGANIZATION OF THE CHURCH JUDICIARY
IN THE CZĘSTOCHOWA ARCHDIOCESE

S u m m a r y

The past of the church judiciary in the Częstochowa diocese was linked with numerous political transformations in this area and, consequently, with the transformations as regards the territorial administration of the Catholic Church. Together with the fall of the Polish Republic, the network of offices was reorganized. The occupational authorities had done away with the hitherto regional consistories, and replaced them with new offices. Despite those changes, the head of a consistory still had the church authorities in respect to the judiciary and the administrative authority which gained in importance after the archdeaconry had been liquidated. Those changes came about in 1918 when by virtue of the new Canon Law Code the offices were liquidated. An Auxiliary Tribunal was established in Częstochowa which was soon transformed into the Episcopal Court of the newly erected Częstochowa diocese. After a few dozen years, when the Częstochowa church province was erected, Metropolitan Court was established on the basis of the above mentioned Court.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: archidiaconat, konsystorz, oficjalat, sądownictwo kościelne, archidiecezja częstochowska.

Key words: archdeaconry, consistory, church judiciary, the Częstochowa diocese.